

JAN BALHAR (Brno)

ODRAZ ZŘETELE K ADRESÁTOVI NA VÝSTAVBĚ MONOLOGICKÝCH VYPRÁVĚNÍ

Nářečí je jazykový útvar výhradně mluvený. Jako takový — na rozdíl od jazykových projevů psaných — předpokládá pak vždy přítomnost adresáta. Vedle nepřipravenosti, situačního zakotvení, nedostatku větné perspektivy, snadné realizace mluvených projevů má tato skutečnost na modifikaci promluv vliv nejvýraznější. Přítomnost adresáta je faktor, který nese s sebou další charakteristické rysy — větší míru citovosti, situační doplnění a z něho plynoucí možnost náznakového vyjádření. Adresát je u mluvených projevů přítomen vždy, jeho úloha však bývá dvojitá: buď je to pasívní posluchač — projev má charakter monologu, nebo se účastní hovoru aktivně — projev je pak dialogický.

Je přirozené, že hranice mezi monologem a dialogem je plynulá. Každý explorátor nářečí se setkal s tím, že i nejživější dialog přešel v monolog se všemi jazykovými důsledky, a naopak zase monologický projev že býval více nebo méně přerušován adresátovými replikami a přecházel v dialog.

V jazykové výstavbě vyprávění se objevují jisté zvláštnosti, které nenacházíme v dialogu. Jejich výskyt tu neplatí zpravidla ze záměru mluvčího odlišit monolog od dialogu. Většina specifických prvků, které se nacházejí v monologu, souvisí s tendencí vázat myšlenky ve větší celky, s jejich formálním členěním a s potřebou udržovat kontakt s posluchačem. Tak proti dialogu je tu hojně uplatněn spojek ve funkci navazovací a zájmen ve funkci odkazovací. Spojení s adresátem se udržuje pomocí různých kontaktních obrátů a vět vložených do souvislého vyprávění. Jiným typickým rysem monologu je také opakování větných částí, zvláště přísudku. V tomto příspěvku chceme upozornit na jeden jev příznačný pro výstavbu monologických promluv.

Jde rovněž o jev vyvolaný zřetelem mluvčího k posluchači, jev plně vědomý, rys daný snahou mluvčího usnadnit apercpci jeho mluveného projevu. V psaném jazyce dělíme delší text na menší úseky, na kapitoly, podkapitoly, odstavce. Příjemce psaného projevu na první pohled přehledně, jak je promluva členěna na jednotlivé epizody, jak jsou části textu spolu vázány. Mluvený jazyk naproti tomu nemá k dispozici grafické prostředky, a přece i tady je snaha členit promluvu na menší úseky, vyznačit v ní jednotlivé tematicky vázané úseky, delimitovat v ní části sounáležející. Před problémem podobného členění sotvakdy stojí účastník dialogu. Nemůžeme zde probírat všechny způsoby, jimiž mluvčí člení svůj projev, všímáme si jen víceméně ustálených

prostředků, které mají jediný cíl — vyznačit začátek a konec jednoho tematického okruhu.

Takřka každý monolog v nářečních projevech začíná (popř. se vypracovává) jako dialog. Předchází mu zpravidla žádost, výzva k vypravování na nějaké téma (většina monologů je relace o minulém). Vyprávěč má pak možnost začít monologickou promluvu v podstatě dvojím způsobem: buď ještě jednou zopakuje, představí hlavní téma svého vyprávění, nebo začne vyprávět bez úvodu, soustředí se hned na příslušné téma.

Začátky, v nichž mluvčí jako kdyby chtěl nadepsát následující vyprávění, mohou vypadat např. takto: Explorátor — *Vyprávějte nám o vodnicích. Vyprávěč — Tož o tyh hastrmanoch.¹ || Ja, tož hastrmaňi || Hastrmaňi? Hastrmaňi? || Jag o hastrmanoch, tož o hastrmanoch. || Dy o hastrmanoch, tož tak. Pak teprve následuje pojednání o těch hastrmanech. Nezřídka před vlastním vyprávěním vyloží mluvčí své stanovisko k tomu, o čem bude řeč. Např. *Ja v hastrmany něvjeřym, ale moji stařenka povjedali... || Ja sem ty hastrmany něvidel, tož ale stalo se tu, že... || Prvej se o nich teho namluvilo, ale gdo vi, jak to s ňima bylo... Někdy vyprávěč uvažuje nahlas, odkud má začít, co na dané téma povědět, nejednou tu bývá jakási omluva, že na příslušné téma nebude moci říci víc: *Ja už to něpamatam || Ja to tag dobře aňi něvim* apod. Nezřídka si mluvčí ujasňuje, v jaké šíři má své vyprávění pojmut, co všechno v něm zahrne.**

Méně často reaguje mluvčí na výzvu k vyprávění bez úvodních slov. V takových případech jsou začátky vypravování opět značně stereotypní. Většinou se začíná časovým nebo místním určením, tato určení pak bývají málo konkrétní, např. *tož raz || už je to davno | přet paru rokama || za starých času || gdy-syk — kajsyk tam v leše || tam u rybňika || ale daleko, daleko... Přesnější vymezení časové nebo místní jsou vzácnější, např. *ešče eš sem šel do školy || mohlo mi byt šezd rokuv || ešče sem němjel sedym — u leskofského rybňika || na luce, jak se idě do Leskofca... Je až překvapivé, jak často vyprávění (zvl. pohádky, ale i monologické promluvy — příběhy ze života) začínají existencionálními větami typu *byl raz jeden...²***

Někdy vyprávěč navazuje na předcházející projev vlastní nebo projev jiného účastníka promluvy. Svým monologem chce doplnit, popř. doložit předcházející sdělení, tvrzení. Vznikají pak jakési cyklické monology. Vypráví se např. o zlodějích, po jednom příběhu se připojí příběh druhý a další. Začátek má pak třeba takovou formu: *To v Leskofcu tež. Tam zlodžej... || To zas v Leskofcu. Mjeli tam zlodžej, ten... || Baj teš tu v Leskofcu, tu zlodžej...*

Neméně zajímavé je sledovat, jak mluvčí ve snaze usnadnit adresátovi orientaci v mluveném monologu vyznačuje konec jedné epizody a začátek jiné. Toto vnitřní členění nebývá tak obvyklé. Taková situace nastává hlavně u vyprávění pohádek, kde je větší počet epizod, srov. např. *Toš to by bylo jedno. Fčíl o te kralovně... || Tak to by bylo fšeko. A co ten čarovňik? — || Nechamy teho Janka. Tuš ta jeho něvjesta, tuš ta... || To bysmy mjeli o tym psoj. Ta liška... || To něchamy. Fčíl zas ten Janek...*

Hojný je ještě jeden výrazný způsob, jímž se vážou jednotlivé epizody promluvy a jímž se má usnadnit orientace v jednotlivých osobách. Jde o od-

¹ Doklady zde uváděné jsou přepsány z magnetofonových záznamů promluv z oblasti lašských nářečí.

² Srov. např. A. Satke, *Hlučtinský pohádkář Josef Smolka*, Ostrava 1958.

kazování. Vypráví se např. o ševci, v další epizodě se věnuje pozornost jeho synovi, do vyprávění o něm jsou zařazeny početné výpovědi jako *Toš ten syn teho šveca, co sme o něm povjedali || Jak povjedam, ten synek, co mjel tac'ika, co sme o něm mluvili přet chfilum...*

Ze sdělného hlediska je nejméně potřebné označovat konec vyprávění. Mluvíci může prostě přestat vyprávět a není třeba žádného upozornování, že skončil, že vyprávění nepokračuje. Nicméně ve většině případů je konec výslovně vyznačen. Děje se tak přímo, např. *a końec || to je fšeccko || toš tak, to by bylo || to bysme mjeli || a je to! || a dost || hotove, fertyk || šlus...* Častěji stává na konci promluvy delší závěr, hodnocení, didaktické poučení apod., např. na závěr vyprávění příhody z války *Ty valky! Co je to škody! — Ja vam pravim: Ene žadne valky! — To byla robota! Ęnem mi dajče pokuj z valkum, z vojnum! Teho bych se něchčeta dožyč.* Někdy bývá závěrem potvrzení faktu: *Ja, ja, tak se žilo. Možec'e se zoptac'. — Opravdu tak to bylo.* Mnohdy končí vyprávění výzvou k jiné činnosti: *No końec. Toš fčil do čeho ineho! — Šlus. Něchamy teho a do roboty!*

V tomto stručném příspěvku jsme chtěli ukázat na to, že při výstavbě monologických promluv se zřetel k posluchači projevuje též na celkovém členění promluvy. Prostředky, jimiž se části monologu delimitují, jsou u různých mluvčích i z různých nářečních oblastí obdobné, ne-li stejné.³ Monologická vyprávění ze stálejšího repertoáru vyprávěče (s folklórní tematikou, často opakované zábavné historky, poutavé příběhy ze života aj.) nesou pečeť formálního ztvárnění zvláště výrazně. Čím zkušenější vyprávěč, tím bývá členění důslednější.

³ Srov. N. Perczyńska, *Wybrane cechy składniowo-stylistyczne polszczyzny mówionej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 13—31.

